

## “SAXIYLIK” VA “SAHIYLIK” TUSHUNCHALARINING O‘ZBEK LINGVOMADANIYATIDA TUTGAN O‘RNI

*Mamashoyev Umid Ulug‘bek o‘g‘li*

*Iqtisodiyot va pedagogika  
universiteti NTM assistent o‘qituvchisi*

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada o‘zbek lingvomadaniyatida muhim o‘rin tutuvchi “saxiylik” va “sahiylik” tushunchalarining semantik, lingvokulturologik hamda axloqiy-ma’naviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu konseptlarning o‘zbek xalqining milliy mentaliteti, urf-odatlar, xalq og‘zaki ijodi, mumtoz adabiyoti va diniy-ma’rifiy qarashlaridagi ifodalanish shakllari yoritiladi. Tadqiqotda saxiylik konseptining mehmondo‘stlik, muruvvat, bag‘rikenglik va insonparvarlik kabi qadriyatlar bilan uzviy bog‘liqligi ochib berilgan. Shuningdek, mazkur tushunchalarning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati va milliy o‘zlikni shakllantirishdagi roli asoslab berilgan.

**Kalit so‘zlar:** saxiylik, sahiylik, lingvomadaniyat, konsept, milliy mentalitet, mehmondo‘stlik, muruvvat, bag‘rikenglik, xalq og‘zaki ijodi, ma’naviy qadriyatlar.

**Annotation.** This article analyzes the semantic, linguocultural, and moral characteristics of the concepts of “generosity” and “benevolence” in Uzbek linguoculture. The study examines the representation of these concepts in the national mentality, traditions, folklore, classical literature, and religious-educational views of the Uzbek people. Particular attention is paid to the relationship between generosity and such values as hospitality, compassion, tolerance, and humanism. The article also highlights the significance of these concepts in modern society and their role in shaping national identity.

**Keywords:** generosity, benevolence, linguoculture, concept, national mentality, hospitality, compassion, tolerance, folklore, spiritual values.

**Аннотация.** В данной статье анализируются семантические, лингвокультурологические и нравственно-духовные особенности понятий «щедрость» и «великодушие» в узбекской лингвокультуре. Рассматриваются формы выражения данных концептов в национальном мировоззрении, традициях, устном народном творчестве, классической литературе и религиозно-просветительских взглядах узбекского народа. Особое внимание уделяется взаимосвязи щедрости с гостеприимством, милосердием, толерантностью и гуманизмом. Также раскрывается значение данных понятий в современном обществе и их роль в формировании национальной идентичности.

**Ключевые слова:** щедрость, великодушие, лингвокультура, концепт, национальный менталитет, гостеприимство, милосердие, толерантность, фольклор, духовные ценности.

### **Kirish.**

“Saxiylik” va “sahiylik” tushunchalari o‘zbek xalqining ma’naviy dunyosi, axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlar tizimida muhim o‘rin tutadigan tushunchalardan hisoblanadi. Ushbu tushunchalar asrlar davomida xalq og‘zaki ijodi, yozma adabiyot, diniy-ma’rifiy manbalar hamda kundalik muloqot jarayonida shakllanib, o‘zbek lingvomadaniyatining ajralmas qismiga aylangan. Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik natijasida “saxiylik” va “sahiylik” nafaqat axloqiy fazilat sifatida, balki xalqning dunyoqarashi, hayot tarzi va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi lingvomadaniy birlik sifatida ham namoyon bo‘ladi. Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan har bir xalqning qadriyatlari til birliklari orqali ifodalanadi va mazkur birliklar milliy tafakkur mahsuli sifatida shakllanadi. O‘zbek xalqining saxovat, muruvvat, mehmondo‘stlik, bag‘rikenglik va insonparvarlik kabi fazilatlarini “saxiylik” va “sahiylik” tushunchalarida mujassamlashgan[1].

Tilshunoslikda lingvomadaniyat tushunchasi til va madaniyatning o‘zaro aloqadorligini o‘rganadigan yo‘nalish sifatida talqin qilinadi. Har qanday til birliklari muayyan madaniy mazmunni o‘zida aks ettiradi. Shu ma’noda “saxiylik” va “sahiylik” so‘zlari ham o‘zbek xalqining axloqiy qadriyatlari, urf-odatlari va ma’naviy qarashlarini ifodalovchi muhim konseptlardan biri hisoblanadi. Ushbu tushunchalar o‘zbek xalqining ijtimoiy hayotida insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy me’yorlar sifatida shakllangan. Ayniqsa, mahalla, qarindoshlik va qo‘ni-qo‘shnichilik munosabatlari saxovatli bo‘lish insonning obro‘-e’tiborini belgilovchi muhim mezonlardan biri sanalgan[3].

“Saxiylik” so‘zi arab tilidagi “saxā” o‘zagidan kelib chiqqan bo‘lib, ochiqko‘ngillik, qo‘li ochiqlik, ehson qilish va boshqalarga yaxshilik ulashish ma’nolarini anglatadi. O‘zbek tilida ushbu tushuncha moddiy va ma’naviy yordam ko‘rsatishga tayyor bo‘lish, boshqalarning manfaatini ham o‘ylash, ularga mehr va muruvvat bilan munosabatda bo‘lish kabi ma’nolarda qo‘llanadi. “Sahiylik” shakli esa ayrim manbalarda fonetik variant sifatida uchrasa-da, mazmun jihatidan saxiylik bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. O‘zbek adabiy tilida “saxiylik” shakli faolroq qo‘llanadi. Lingvomadaniy nuqtayi nazardan bu ikki birlik xalq ongida bir xil axloqiy konseptni ifodalaydi va insonning yuksak ma’naviy fazilatini tavsiflaydi.

O‘zbek xalqining tarixiy taraqqiyotida saxiylik tushunchasi alohida qadrlangan. Qadimdan xalq orasida “Saxiy odamning qo‘li doim baland”, “Saxovatli insonning nomi el orasida yashaydi”, “Berganning qo‘li olganning qo‘lidan ustun” kabi hikmatli iboralar keng qo‘llanib kelgan. Ushbu iboralar saxiylikning nafaqat moddiy yordam

ko'rsatish, balki insoniylik, olijanoblik va mehr-muruvvat bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. O'zbek xalqining dunyoqarashida boylikning qadri uni boshqalar bilan bo'lisha bilish orqali belgilanadi. Shuning uchun ham saxovat insonning ijtimoiy mavqeini belgilovchi muhim fazilatlaridan biri sifatida baholanadi[4].

Lingvomadaniyatda konsept tushunchasi muhim o'rin tutadi. Konsept inson ongida shakllanadigan va til vositasida ifodalanadigan madaniy bilimlar majmuasidir. "Saxiylik" konsepti o'zbek lingvomadaniyatida ezgulik, muruvvat, mehribonlik, bag'rikenglik, insonparvarlik, xayriya va ehson kabi tushunchalar bilan uzviy bog'langan. Mazkur konseptning markazida boshqalarga yaxshilik qilish g'oyasi turadi. O'zbek xalqining milliy mentalitetida insonning komilligi uning saxovatli bo'lishi bilan ham baholanadi. Shu bois saxiylik konsepti xalq ongida ijobiy baholanuvchi konseptlardan biri hisoblanadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida ham saxiylik va sahiylik tushunchalari keng aks etgan. Ertaklar, afsonalar, maqollar va dostonlarda saxovatli qahramonlar doimo ulug'lanadi. Masalan, xalq ertaklarida kambag'allarga yordam beruvchi, yo'lovchilarga boshpana beruvchi yoki ochlarni to'ydiruvchi qahramonlar ijobiy obraz sifatida tasvirlanadi. Aksincha, baxillik va xasislik salbiy xususiyat sifatida qoralanadi. Bu esa xalqning axloqiy idealida saxiylikning muhim o'rin egallashini ko'rsatadi.

Maqollar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasini ifodalovchi birliklar hisoblanadi. O'zbek maqollarida ham saxiylik konsepti keng yoritilgan. "Saxiydan bog' qolur", "Saxiylik elga yarashar", "Saxiy topganin ulashar", "Saxovatli qo'l quruq qolmas" kabi maqollar xalqning saxovatga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Ushbu maqollarda saxiylik insonning eng oliy fazilatlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, baxillik va xasislik qoralanuvchi xususiyat sifatida ko'rsatiladi. Bu holat xalqning axloqiy qadriyatlar tizimida saxiylikning yuksak mavqega ega ekanligini tasdiqlaydi[2].

O'zbek mumtoz adabiyotida ham saxiylik tushunchasi keng talqin etilgan. Buyuk mutafakkirlar inson kamolotining muhim belgilaridan biri sifatida saxovatni e'tirof etganlar. Ayniqsa, Alisher Navoiy asarlarida saxiylik komil insonning asosiy fazilatlaridan biri sifatida tasvirlanadi. Navoiy insonning ulug'ligi uning boyligida emas, balki saxovatida ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, saxovat jamiyatda mehr-oqibat va hamjihatlikni ta'minlovchi muhim omildir. Shuningdek, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi mutafakkirlar ham saxovatni insonning ma'naviy pokligi va komilligining belgisi sifatida baholaganlar.

Diniy manbalarda ham saxiylik alohida qadrlanadi. Islom ta'limotida saxovat, ehson, zakot va sadaqa tushunchalari orqali insonlarni boshqalarga yordam berishga undovchi g'oyalar ilgari surilgan. Qur'oni karim va hadislarda saxovatli insonlar ulug'lanib, baxillik qoralanadi. O'zbek xalqining ma'naviy hayoti asrlar davomida islom madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli saxiylik konsepti diniy

qadriyatlar ta'sirida yanada boyigan. Natijada saxiylik nafaqat ijtimoiy me'yor, balki diniy-axloqiy burch sifatida ham qaralgan[5].

O'zbek lingvomadaniyatida mehmondo'stlik va saxiylik o'zaro bog'liq tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi. Mehmonni ulug'lash, unga hurmat ko'rsatish va dasturxon yozish xalqning eng qadimiy an'alaridan biridir. "Mehmon otangdan ulug'", "Mehmon kelsa, rizqi bilan keladi" kabi maqollar xalqning mehmondo'stlikka bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Mehmondo'stlikning asosida esa saxiylik tushunchasi yotadi. Chunki mehmonni kutib olish, unga izzat-ikrom ko'rsatish va borini baham ko'rish saxovatning amaliy ko'rinishlaridan biridir.

Mahalla madaniyatida ham saxiylik muhim ijtimoiy vazifani bajaradi. O'zbek jamiyatida hashar, xayriya tadbirlari, to'y va marosimlarda bir-biriga ko'maklashish odati mavjud. Bu jarayonlarda insonlarning saxovatli bo'lishi jamiyatdagi birdamlik va hamjihatlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, ehtiyojmand oilalarga yordam berish, bemorlarga ko'maklashish va xayriya tadbirlarida faol ishtirok etish saxiylikning ijtimoiy ahamiyatini namoyon etadi.

Lingvistik jihatdan "saxiylik" konsepti bilan bog'liq ko'plab sinonimik birliklar mavjud. Masalan, saxovat, muruvvat, himmat, olijanoblik, bag'rikenglik, mehribonlik, ehson, xayriya, qo'li ochiqlik kabi so'zlar mazkur konseptning semantik maydonini tashkil etadi. Ushbu birliklarning har biri saxiylikning ma'lum bir qirrasini ifodalaydi. Masalan, muruvvat ko'proq insonparvarlik va rahmdillikni anglatrsa, himmat keng ko'lamli yordam va qo'llab-quvvatlash ma'nosini ifodalaydi.

"Saxiylik" konseptining antonimi sifatida baxillik, xasislik, ochko'zlik, qizg'anchilik kabi tushunchalar qaraladi. O'zbek lingvomadaniyatida bu tushunchalar salbiy baholanadi. Maqollar va hikmatli so'zlarda baxil insonning obro' topmasligi, uning boyligi foyda bermasligi haqida ko'plab fikrlar uchraydi. Bu esa xalqning axloqiy qadriyatlar tizimida saxiylik va baxillik qarama-qarshi qutblar sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi[6].

Zamonaviy o'zbek jamiyatida ham saxiylik tushunchasi o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bugungi kunda xayriya fondlari, ijtimoiy loyihalar va ko'ngillilar harakati faoliyatida saxovat g'oyalari namoyon bo'lmoqda. Tabiiy ofatlar, pandemiyalar yoki boshqa murakkab vaziyatlarda insonlarning bir-biriga yordam berishi xalqimizning saxovatparvarlik an'alarining davom etayotganidan dalolat beradi. Bu esa saxiylik konseptining zamonaviy sharoitda ham dolzarbligini ko'rsatadi.

Lingvomadaniy tadqiqotlar nuqtayi nazaridan saxiylik konsepti milliy identitetning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir xalq o'ziga xos qadriyatlar tizimiga ega bo'ladi va bu qadriyatlar til orqali avloddan avlodga uzatiladi. O'zbek xalqining saxovatparvarlik an'alari ham til birliklari, maqollar, matallar, badiiy asarlar va kundalik muloqot orqali saqlanib kelmoqda. Shu sababli "saxiylik" va

“sahiylik” tushunchalarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya va sotsiologiya uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi globallashuv davrida milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Saxiylik konsepti o‘zbek xalqining ma’naviy merosida muhim o‘rin tutganligi sababli uni yosh avlod ongiga singdirish zarur. Ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va adabiyot orqali saxovat, mehr-oqibat va insonparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qilish jamiyatning ma’naviy rivojlanishiga xizmat qiladi.

### **Xulosa.**

Xulosa qilib aytganda, “saxiylik” va “sahiylik” tushunchalari o‘zbek lingvomadaniyatining eng muhim konseptlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tushunchalar xalqning asrlar davomida shakllangan ma’naviy tajribasi, axloqiy qadriyatlari va milliy dunyoqarashini o‘zida mujassamlashtiradi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi, mumtoz va zamonaviy adabiyot, diniy-ma’rifiy manbalar hamda kundalik muloqot jarayonida saxiylik konsepti ezgulik, muruvvat, insonparvarlik va bag‘rikenglik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, saxiylik nafaqat individual fazilat, balki jamiyatdagi ijtimoiy birdamlik, hamjihatlik va o‘zaro hurmatni ta’minlovchi muhim madaniy qadriyatdir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar.**

1. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017.
2. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Akadernashr, 2013.
3. Yo‘ldoshev B. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2016.
4. Rasulov A., Quronov D., Mamajonov Z. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akadernashr, 2013.
5. Intercultural Communication. Boston: Cengage Learning, 2016.
6. Introducing Cultural Studies. London: Icon Books, 2013.